

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 28

1947

UPPSALA 1947

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1948
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
47543

djupare jag. Det »förtegn» är ett nyckelord i Heidenstams lynneskaraktistik i *Adjunktens midnattspredikan* och i dikten vid Björnsons död — bör det inte användas som ett psykologiskt nyckelord också för *Karolinnernas* bild av det svenska lynnet?

Om de sociala motiven i Heidenstams författarskap handlar det åttonde kapitlet i Staffan Björcks bok. Någon central plats i Heidenstams medvetande eller i hans diktning har de sociala motiven inte. Bara en gång, i *Medborgarsång* har Heidenstam uppträtt med ett närmare preciserat socialt program; det gällde som bekant rösträttsfrågan. Men här måste man ställa sig mera skeptisk mot Heidenstams engagemang än vad författaren gör. En annan av dikterna i *Ett folk, Soldatsång*, satiriserar den svenska riksdagen: Heidenstam var tydligen, också när han skrev *Ett folk*, antiparlamentariker. Hur kunde han då, måste man fråga, tillmäta rösträttsreformen någon egentlig betydelse? Det finns på denna punkt en brist på sammanhang i Heidenstams åskådning. Kanske kunde man ha belyst denna bristande konsekvens i Heidenstams hållning, om man undersökt, i vad mån han själv brydde sig om att rösta. Frågan torde inte vara olöslig; röstlängderna lär finnas bevarade.

De två avslutande kapitlen i Björcks Heidenstambok handlar om den nationella samlingstanken, och om denna tanke definitiva nederlag kring 1909. Den ställning som nationell idébärare över partierna, som Heidenstam drömt om att inta, gick då definitivt förlorad. Säkert har författaren rätt, när han ser Heidenstams tystnande som skald i sammanhang med de kulturpolitiska brytningarna.

I det sista kapitlet kommer författaren in på *Folkungaträdet*. Till denna framställning skulle man vilja foga en kompletterande synpunkt. Filologerna har uppmärksammat, att Heidenstam i detta verk som en av de första provat en språklig arkaisering av klart östnordisk typ. Den tidigare götiska traditionen — från 1800-talets början till dess slut — hade framför allt hämtat sina mönster från den norsksländska diktningen. När Heidenstam på denna punkt bryter med den tidigare götiska traditionen, har man troligen rätt att se detta i samband med hans litterärt-nationella svenskhetsprogram som under unionskrisens år också hade en politisk spets.

Att belysa Heidenstams ställning i den götiska traditionen skulle för övrigt vara en lockande uppgift. Han har fortsatt den — när han skrev om Karl XII, sina fornordiska dikter, och när han i första partiet av *Ett folk* skildrade asarnas invandring. Men han har också på flera punkter brutit med den: olikheterna är betingade bl. a. av den nya historiska situationen.

Uppgiften att belysa Heidenstams ställning till göticismen ligger åtminstone till största delen utanför denna avhandlings ram. Författaren har koncentrerat sig på de tidshistoriska perspektiven. Han har kunnat visa, att den tidshistoriska metoden är fruktbar också när den tillämpas på en så renodlat individualistisk diktare som Heidenstam.

Carl Fehrman.

GÖSTA LUNDSTRÖM, *Frans Michael Franzén. Liv och diktning under Kumlatiden*. Ak. avh. Göteborgs högskola. Göteborg 1947.

Dr Gösta Lundströms avhandling för fram genom ett av den svenska litteraturhistorien väl kartlagt område, men ändock har författaren haft förmånen att få röra sig utefter en icke förut banad väg. Franzéns Åbo-diktning har varit föremål för ett par monografier av Castrén och av Sverker Ek, men Kumlatiden 1811–25 har först nu fått en mer ingående behandling. Författaren har kunnat bygga på nytt handskriftsmaterial, framför allt den viktiga brevväxlingen mellan Franzén och Rutström. Han har givit en fängslande bild av Franzéns liv under dessa år i den vackra prästgården i Kumla, som låg så lämpligt till för litterära resande åt olika håll, och han har gjort en grundlig undersökning av Franzéns diktning under den ifrågakvarande perioden, där kapitlet om psalmerna betecknar en höjdpunkt. Skildringen ger också en fint nyanserad bild av personligheten.

Men ändock är det i behandlingen av Franzéns personliga utveckling, som man saknar mest. De problem som man alltid måste stanna inför hos Franzén, oemotsvärligheten mellan den strålande ungdomsdiktningen och den senare produktionen, har författaren skjutit undan med hänvisning till att vändningen i Franzéns

författarskap inträder tidigare, efter Sång öfver Creutz, och ingående behandlats av Castrén och Ek. Men man skulle dock velat ha kännning med problemet också här. En andra brytning, som direkt faller innanför författarens område, är flyttningen från Finland till Sverige 1811. Om denna anser författaren, att den ej haft någon djupare innebörd, och han följer Castrén i uppfattningen, att den bestäms mer av små än stora bevekelsegrunder och ej haft en politisk motivering. Dock har han mer än Castrén framhållit det personligen påfrestande i förändringen.

Här hade emellertid en ny prövning av materialet varit påkallad. Franzén har själv ingående och uppriktigt klargjort vad avgörandet inneburet för honom i sitt inträdestal i Svenska Akademien öfver Gyllenborg den 27 november 1811, en källa som märkligt nog aldrig blivit tillfullo utnyttjad i detta sammanhang. Talet är ett av de viktigaste dokumenten till frågan om fosterlandskänslans utveckling öfver huvud under dessa år. Franzén talar om den strid det kostat honom att bestämma sig för endera av två lika kära hälfter av ett styckat fädernesland. Å ena sidan dras han »åt den bygd, der han först såg ljuset och himmeln och våren och skörden, åt de grafvar, der hans fäder hvila, åt de hyddor, der han saknas af blodsförvanter och ungdomsvänner, åt den krets, der han arbetat, åt det hem, der han njutit hela den gladare hälften af menniskoåldern». Detta är Finland. Men å andra sidan hänföres han »af den urgamla, oakadtadt alla skiften alltid lagbundna Regering, som icke blott skyddat hans yttre varelse, utan ock fostrat den inre, och lärt honom att känna en människas och en medborgares värde; af det ädla och själfulla folk, som han tillhört, icke blott organiskt närd af dess samhällskropp, utan andeligen lifvad af dess öden och bedrifter, dess språk och snilleverk». Detta är Sverige, där odödliga konungars bilder säger honom: »äfven för dig och dina fäder hafva vi vunnit segrens ära och frihetens sjelfbestånd, stiftat lagar och läroverk, spriddt ljus och hyfsning, idoghet och välstånd».

Franzén hade att välja ej blott mellan tvenne hälfter av fäderneslandet, utan också mellan två sidor av sin fosterlandskänsla. Det brukar sägas, och författaren upprepar det, att man vid bedömandet av Franzéns flyttning får betänka, att den moderna fosterlandskänslan ännu ej framträtt. Men därvid förbiser man, att Franzén själv är en av dem som skapat denna fosterlandskänsla i Finland. Som Sverker Ek visat betecknar 1800-talets första årtionde en starkare orientering hos Franzén mot det finskt nationella, framträdande i dikten om Finlands uppodling, i Hymn till jorden och i Den flyktige, den sista ett försök i Finlands stil. Franzén förbereder sålunda, som Ek påpekar, på alla punkter Runeberg, och denne har också i En blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur, 1832, uttryckt sin stora besvikelse öfver Franzéns flyttning och menat att den fört till nedgång av dennes författarskap. Franzén var på väg att åt den finska nationalkänslan ge den samhörighet med natur och liv, den individuella och konkreta innebörd, som i allmänhet är romantikens bidrag till fosterlandskänslans utveckling. Men han såg sig tvungen att offra detta, för att kunna bevara den medborgarkänsla, som endast det fria landet kunde hägna. Han talar om »vitterhetens och medborgerlighetens oskiljaktliga sammanhang» på ett sätt som svarar mot en för Svenska akademien grundläggande åskådning. Castrén säger: »Hade Franzén öppet ställt sig inför alternativet: antingen ett liv i ett ofritt fädernesland eller ett liv i ett fritt Sverige, skulle han som människa stå högre inför oss, vilket avgörandet än blivit.» Men det är just ett sådant val han träffat, varvid det dock måste beaktas, att ett ofritt fädernesland var en *contradictio in adjecto* för revolutionstidens generation och att Franzén snarare valt mellan en hembygd och ett fädernesland.

För en så enhetlig människa som Franzén måste detta särskiljande av vad för honom själv var en levande enhet ha inneburet en stor förlust. Han nämner också i Gyllenborgstalet som tidens största olycka, svårare än livets förlust, »detta andeliga lidande i hjertan, som våldsamt slitats ifrån hvarandra, och från ett gemensamt band av pligter och rättigheter, önskingar och bemödanden, för hvilka den enhet söndras, som utgör lifvet, styrkan och sällheten af det vi kalla Fädernesland». Det är lättare att klargöra innebörden av Franzéns överflyttning till Sverige än att visa på följderna däraf för hans diktning, som Runeberg ansett sig kunna göra. Men det är klart, att skilsmässan från den miljö, som givit konkret innehåll åt hans känsla måste bli en farlig sak för en författare med Franzéns läggning och ytterligare bidraga till en fortgående avmattning av hans iakttagelsekraft och fantasiliv.

När Franzén nu väljer medborgarsidan i sin fosterlandskänsla, så väljer han också en idékänsla som inspirationskraft. Han har varit medveten om detta. Den gri-

pande dikten Den inre föreningen, citerad också av författaren, talar om den andens osynliga kraft, som förenar över skiljande gränser. Men Franzén har knappast haft förutsättningar att fullfölja en idédiktning som denna, vilken skulle närmat honom till Tegnér, vars *Det eviga* trycktes samma år som *Den inre föreningen*. Dock har det funnits framträdande tendenser i tidens liv som svarat mot Franzéns hopp om den inre föreningen och som inspirerat honom. Bibelsällskapens och missionens världsfamnande arbete har hänryckt psalmdiktaren. Den kristna universalismen, som efter Napoleonskrisen liksom i vår tid var en framträdande tendens, har satt sin prägel på hans ofullbordade epos *Gustaf Adolph i Tyskland*. I *Julie de St. Julienne* söker han en skandinavisk grund för frihets- och fosterlandskänslan. I förhållandet till fosterlandet framhäver han alltid frihets- och rättssynpunkten. Författaren är klar över allt detta, men hans framställning skulle vunnit i inre sammanhang om han starkare hade betonat bakgrunden i Franzéns egen situation efter flyttningen.

Det fädernesland som Franzén fick i Sverige hade blivit honom *givet*. I talet över Gyllenberg säger han, att han är den förste, som tackar akademien »icke för ett ämbete allenast, utan »för ett Fädernesland». Detta blir av vikt för hans följande ställning. Tacksamheten gör Franzén, som alltid var en lojal man, hyperlojal i hans förhållande till Sverige. Det blir omöjligt för honom att komma i oppositionsställning, han måste alltid bli den medlande och enande. I hans känsla för Sverige finns en onyanserad beundran, vars förutsättning är ett visst främlingskap, som Lamm påpekat i *Upplysningstidens romantik*. Hans diktning blir en gård av pliktuppfyllelse mot det fosterland, som tagit upp honom. Eposet om *Gustav II Adolf* framträder direkt med denna motivering, *Svante Sture* likaså. Dock får synpunkten ej överdrivas. Franzén hade sedan gammalt varit inriktad på *Gustav Adolfs* motivet, och den historiska dikten överensstämmer med en allmän tidstendens.

Överflyttningen till Sverige betydde för Franzén också att han övergav det akademiska arbetet för prästämbetet, och författaren har visat, att detta sammanhänger med hans egen bestämda önskan. Även i sitt förhållande till sitt ämbete blir Franzén en överlojal man. Hans ortodoxi ger honom en särställning i förhållande till den romantiska religiositeten, som efter ett demonstrativt närmande till gammalluthersk fromhet under genombrottstiden, senare omkring 1820, då den mognat till djupare personlig övertygelse, får en mera frisinnad karaktär. Geijers utveckling är typisk för detta. — Allting tyder på att Franzén varit lycklig i sin nya ställning. Författaren delar denna uppfattning, men anför dock Tegnér's ord om den inre splittring som hyperortodoxien vållade denne klartänkta och rikt bildade man. Det finns också ett av författaren ej uppmärksammat uttalande av Franzén själv om svårigheten att förena prästämbete och skaldskap. I företalet till *Choræus'* samlade dikter talar Franzén om huru skaldebrodern hämmats i sin utveckling både av den utilitistiska uppfattningen av dikten under början av 1800-talet och av sitt ämbete. *Choræus* måste använda sin mesta tid för sitt stånd's yrke, som »huru nära sammanhang det i sin grund har med poesien dock i sin utövning lägger ett band på den frihet, som varje konst fordrar: en av orsakerna hvarför *Choræi* sångmö så ofta framträder såsom lärarinna, oaktadt sin naturliga fallenhet för det lekande och naiva». Franzén fortsätter: »Den äkta skalden kan endast sjunga.¹ Denna anmärkning, som jag nyligen sett, om jag rätt minns i *Iduna*, torde i vissa fall kunna vändas om. Mången skulle blifvit en äkta skald, om han ej gjort annat än sjungit. Men få kunna det i vårt land, utan att göra sig olyckliga. — — — En annan sak är det med stora genier: de tvingas fram av en inre makt. Deras valspråk är som Kellgrens: *omnis in hoc sum*; om de än skulle förspilla därvid hela sin timliga välfärd.» Franzéns ungdomsdiktning borde ha berättigat honom till denna inre förvissning, men han var själv medveten om att han ej ägde den.

Förordet till *Choræus'* dikter är dagtecknat den 3 januari 1815 (dateringen utsatt i andra uppl. 1826). Vid denna tid lämnade Franzén psalmdiktningen för att söka sig tillbaka till världsligt författarskap. Hans nya framträdande skedde 1815 med *Geniets* ursprung, tryckt 1 april 1815 i *Stockholmsposten* och mottagen med varmt bifall även av författarna, som gärna ville räkna Franzén som sin man. Författa-

¹ Citatet återfinnes i Geijers *Om historien och dess förhållande till religion, saga och mytologi*: »Den äkta skalden kan ej annat än sjunga, och låter svärigen använda sig till någon nytta» (*Iduna* h. 2, s. 53).

ren klarlägger Franzéns strävan att balansera mellan de stridande skolorna, utan att försvära sig åt någon, och han ger i detta sammanhang en intressant analys av den viktiga dikten Thorild till Leopold. Men man saknar varje orientering över Franzéns estetik. Minnestelet över Sergel 1815, en huvudkälla i detta sammanhang, blir ej alls behandlat i Lundströms avhandling. Lamm har i Upplysnings-tidens romantik utmärkt klargjort Franzéns idealestetik och visat dess samband med Bonnets teori om eterkroppen hos människan, som frigöres i döden. Franzén är dock ej så främmande för naturefterhärmmingsprincipens teori som Lamm gör gällande (*Upplysnings-tidens romantik* 2 s. 364). I recensionen av Leopold i Åbo litteraturtidning 1803 hänvisar han (nr 45) till två teorier om skaldekonsten: den kan uppfattas som ett trollglas, som förflyttar oss till en annan värld, eller som en spegel, som troget återger den närvarande verkligheten. Den första bilden återfinner man i Sång över Creutz, den andra i Floden och bäcken. Franzén menar, att bägge kan förenas. Bilden av idealet måste skapas med material ur verkligheten, verklighetsbilden bygga på ett urval och »vissa särskilda drags starkare dagning eller skuggning». Det skulle varit värdefullt att ha haft dessa synpunkter aktuella vid behandlingen av Franzéns diktning under den romantiska epoken. I Fannydikterna förenas på ett särskilt påtagligt sätt de realistiska och symbolistiska dragen i Franzéns diktning. Författaren påpekar också detta, dock utan att ge sin framställning någon anknytning till Franzéns estetiska teori.

Som Franzéns största insats under Sverigetiden betecknar författaren med all rätt hans psalmdiktning. I sin framställning av Franzéns religiösa utveckling vill författaren göra gällande, att Franzéns förhållande till religionen under tiden fram till 1810 är övervägande teoretiskt. Han förbigår därvid ett par mycket pregnant uttalanden, som går i annan riktning. I *Tvivlaren* 1803 frågar sig Franzén, om den Kantska filosofien med dess »tomma form, benranglet blott av själen» kan »förädla en nation, åt jorden skaffa fred, ur bojan lösa trälen, från templen dela tröst och rätt från magtens tron». Religionen framträder här bestämt som ett praktiskt behov. Detta behöver dock ej utsluta, att Franzén 1810, som författaren gör troligt, upplevt ett religiöst genombrott som burit frukt i den stora psalmdiktningen. Författaren gör en inträngande analys av den Franzénska psalmen och framhäver dess särställning inom den svenska psalmdiktningen. Delvis torde denna sammanhånga med ett engelskt inflytande. Författaren visar upp, hur direkt Bereden väg för Herran inspirerats av Pope's Messiah, a sacred Eclogue, som Franzén översatt. Det dramatiska, aktiva draget i Franzéns psalm kan också ha denna bakgrund. Sverker Ek har framhållit vilken förlust det var för Franzén, att han efter 1800 i Åbo fick svårt att uppehålla den engelska kontakten. Det är intressant att se, hur man nu återfinner den då Franzéns diktning åter når en höjdpunkt. Det engelska inflytandet har gjort Franzéns egenart mer utpräglad, har givit honom ökad rikedom, konkretion, intensitet, aktivitet. Det tyska inflytandet har snarare splittrat och hämmat honom. Dock framhåller författaren med all rätt den stora betydelsen, som Kants moralism haft för honom och det avgörande Herderinflytandet, som varit verksamt ända från hans ungdom. Herder och Milton har båda haft sin betydelse för den egenartade politiska mytologien i Gustaf Adolph i Tyskland, vilken författaren ägnar en intressant utredning. Parallellen mellan Miltons Satan och Filip II:s ande är slående.

Det är också hos en engelsk författare, Wordsworth, som man kan finna det närmaste motstycket till den märkliga skildringen av franska revolutionen i Julie de St. Julienne. Här kan det ej vara fråga om påverkan. Wordsworths Prelude var ej utgiven, och ingenting tyder på att Franzén känt till Excursion, som kommit 1814. Men parallellen är så unik och intressant, att det varit en förtjänst, om den blivit berörd. Wordsworth och Franzén är ingalunda personligen lika. Wordsworth är lika manlig, tung och envis som Franzén är vek, lättroblig och påverkbar. Hela Wordsworths liv blev knutet till hembygden. Men båda har en överrik känsla, närd av stora naturintryck; båda är i sin strävan efter stilens omedelbarhet främmande för den utvecklade romantikens mer medvetna formkonst; för båda har den franska revolutionen varit en djupt ingripande ungdomserfarenhet. Julie de St. Julienne ger samma intryck av den lycka som revolutionen inspirerat, och har samma intima miljöskildring av revolutionens Frankrike, som man finner i Wordsworths mer betydande verk. Båda de unga männen har i Paris gripits av ångest över revolutionens utveckling och velat ingripa. Franzén har försökt göra det med den franska dikt han tryckt om som inledning till Julie de St. Julienne. Bägge

författarna gick efter den rika ungdomsproduktionen mot en avmattning i sin diktning. Inför detta måste man till sist fråga sig, om ej Franzéns utveckling också, liksom Wordsworths, varit betingad av tidens egen rytm och av nödvånget att skaffa sig fred efter den oerhörda ungdomserfarenheten. Både Wordsworth och Franzén har emellertid blivit män med en ovanligt vid överblick. Den politiska diskussionen i Julie de St. Julienne är ett vittnesbörd härom, och den skulle varit förtjänt av en behandling också direkt ur synpunkten av dess historiska källvärde. Författaren visar emellertid upp diktens förutsättningar i den aktuella politiska debatten 1823–24, i vilken revolutionen spelar en stor roll.

En mer ingående undersökning av Franzéns stil, dess realistiska drag, dess bildspråk och symboler under jämförelse med hans ungdomsdiktning skulle ha varit av stort intresse. Framställningen av Franzéns uppfattning av versen vid behandlingen av hexametern i Gustaf Adolph i Tyskland är missvisande. Franzén har i intet sammanhang hållit på kvantiteten som rytmisk princip, vilket hans företal till Adlerbets Ovidiusöversättning gör fullt klart. Även om goda analyser av diktverken visst ej saknas, skulle man dock önskat, att denna sida av framställningen varit mer framträdande. Det kan synas orättfärdigt att begära mer av en avhandling som ger så mycket, men man skulle för en mer ingående behandling av själva dikterna velat offra en del öververk i teckningen av den historiska bakgrunden t. ex. för Fannysångerna, där den fina och klarläggande behandlingen tyngs av en, enligt min mening, onödigt lång utredning av 1700-talets exotism.

Greta Hedén.

STIG TORSSLOW, *Edvard Bäckström och hans dramatiska diktning*. Akad. avh. (Stockholms högskola), Göteborg 1947.

En doktorsavhandling inom dramats gebiet är något av en sällsynthet. I varje fall var det nära två decennier sen en sådan sist ventilerades vid Stockholms högskola, när nuvarande stadsteaterchefen i Malmö, Stig Torsslow, i våras lade fram sin avhandling om Edvard Bäckström och hans dramatiska diktning. Det brukar ju sägas, att det är så lite lockande att skriva om svenska dramat mellan 1800 och 1880, därför att det var så ointressanta personligheter som bar upp det, andra rangförfattare, teaterskräddare, habila epigoner. Men å andra sidan: det var ju inte bara med hjälp av eget geni eller utländska mönster som Strindberg, Tor Hedberg och Hjalmar Bergman skrev sina bästa pjäser; de berodde ju i hög grad av den svenska dramtradition som förts fram till deras dagar och som de sett på teatern. Att undersöka den är därför att kasta ljus över ett viktigt stycke grogrund för de moderna, för det svenska dramats första verkliga storhetstid.

Gör man en sådan undersökning genom att karakterisera någon viss i traditionsbärarnas rad, står värdet i någon mån i relation till i vilken utsträckning man lyckas att med vederbörandes verk som utgångspunkt dra motiv- och stillinjer tillbaka åt den gustavianska dramatiken och framåt mot de moderna. I fråga om den svensk-historiska genren — hos Bäckström främst representerad av fyra historiska miniatyrer och sorgespelet *Dagvard Frey* — har Torsslow fått all önskvärd vidd på de dramhistoriska perspektiven. Han kompletterar och korregerar därvid Gerda Rydells avhandling från 1928 i flera viktiga hänseenden.

En liknande linjedragning inom komedien har däremot fallit utom avhandlingens ram. Det är synd, eftersom den svenska 1800-talskomedien är ett ytterst litet bearbetat fält och Bäckström just med den lätta, eleganta dialogstilen i sina komedier gjorde en verklig insats. En jämförande karakteristik av denna dialogstil kunde ha blivit givande. Vissa av Bäckströms sex komedier, t. ex. det älskvärd roande treaktslustspelet *Kadetterna* (identiskt med den som förlorad betraktade komedien *Den yngsta* ? (s. 151), kunde varit tacksamma som utgångspunkter för en karakteristik av vissa framträdande lustspelstraditioner inom 1800-talsdramat.

En orsak att Torsslow analyserat komedierna i så ringa grad tycks vara, att han under arbetets gång kommit att intressera sig mera för Bäckströms personlighet. Man har väl i allmänhet föreställt sig Bäckström som en bräcklig liten epigon, som skrev väl filade, banalt rundade verser, de flesta numera sjunkna i välförtjänt glömska, dessutom en dramatiker som enligt den illustrerade litteraturhistoriens sjunde del skrivit *Dagvard Frey*, varmed skulle be-